

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ЧИ ВСІ ОЧІКУВАННЯ СПРАВДИЛИСЯ?

Письменський Євген Олександрович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри поліцейської діяльності

Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ

м. Івано-Франківськ, Україна

03 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», згідно з яким КК доповнено ст. 111-1 («Колабораційна діяльність»). Виходячи з пояснювальної записки до відповідного законопроекту, необхідність його прийняття зумовлювалася такими факторами. Починаючи з 2014 року, частина території України перебуває під окупацією Російської Федерації. При цьому окремі громадяни України здійснюють сприяння діям держави-агресора з утвердження окупації, що називається колабораціонізмом та заслуговує на справедливе покарання. З огляду на це, потрібно передбачити кримінальну відповідальність за співпрацю з окупантом (колабораційна діяльність) у таких сферах, як військова, політична, інформаційна, адміністративна, господарська та трудова. Підстава такої відповідальності зумовлюється тим, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України, становлячи безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України¹.

Зроблена інтерпретація ключових положень пояснювальної записки, яка є фундаментальним документом у царині законотворчості, свідчить про те, що вона, на жаль, підготовлена не достатньо якісно. Це ускладнює можливість належним чином оцінити справжні наміри законодавця, який зазначений проєкт безапеляційно підтримав і ухвалив. Водночас навіть відбиті положення, які демонструють закладені в них ідеї щодо змін у кримінально-правовому регулюванні, дають змогу зробити кілька важливих висновків з початкових очікувань парламентарів від ухвалення зазначеного законопроекту.

1. Ініціатори законопроекту про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність досить плутано визначають

¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) [Верховна Рада України : офіц. сайт]. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220 (дата звернення: 08.04.2023)

правову природу зазначеного явища. З одного боку, ніби робиться акцент на потребі забезпечити справедливість покарання осіб, які вчиняють співпрацю з окупантом. Це може означати, що колабораційна діяльність не розглядається як діяння, яке криміналізується. З іншого боку, характеризуючи законопроект, його розробники пишуть про передбачення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, що може зумовлювати зворотній висновок.

З позиції як історичної, так і правової науки колабораціонізм є специфічним соціальним явищем, що в загальних рисах становить надання населенням окупованої території допомоги ворогові в суспільно значущих сферах життєдіяльності. Таким чином це явище природньо пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально каранної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою). Попри певну невизначеність, яку містить з цього приводу розглядааний законопроект, саме з цієї позиції треба виходити при застосуванні ст. 111-1 КК, розглядаючи її як спеціальну норму стосовно до загальної норми, передбаченої ст. 111 КК («Державна зрада»)².

2. У пояснювальній записці були чітко визначені сфери співпраці з ворогом, у межах яких передбачається кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність (військова, політична, інформаційна, адміністративна, господарська та трудова), стосовно яких можна висловити ряд застережень.

По-перше, не будь-яка сфера співпраці з державою-агресором може і повинна зумовлювати настання кримінальної відповідальності. Деякі з таких сфер, з огляду на опосередкований вплив на національні інтереси України, здебільшого свідчать про нездатність заподіяти істотну шкоду державі в контексті положень ст. 11 КК. Зокрема, постає питання стосовно так званої трудової сфери співпраці з державою-агресором (очевидно йдеться про ч. 2 ст. 111-1 КК). Навряд чи обіймання будь-якої посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади на окупованій території, здатне заподіяти шкоду, що є характерною для кримінально каранної поведінки. Надмірне розширення меж колабораційної діяльності як виду кримінального правопорушення проти основ національної безпеки може призвести до негативних наслідків соціально-правового характеру як у найближчій перспективі, так і у віддаленій. Насамперед треба звернути увагу на перевантаженість органів правопорядку, що зростатиме з урахуванням потенційної кількості колаборантів; необхідність держави, яка паралізована війною, витратити матеріальні та фінансові ресурси на здійснення відповідних розслідувань; різке збільшення числа судимих осіб

² Установлена суперечливість породжує і компромісні позиції, одна з яких полягає в тому, що доповнення кримінального закону окремою статтею про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, є в певних випадках криміналізацією діянь, які раніше не були кримінально каранними. Проте в іншій частині випадків йдеться про диференціацію кримінальної відповідальності (Антонюк, Н. (2022). Зміни до злочинів проти основ національної безпеки: криміналізація чи диференціація кримінальної відповідальності. *Право України*, 11, 40 – 43. DOI: 10.33498/loou-2022-11-037).

та утвердження такого соціального прошарку в регіональних межах; на тлі криміналізації суспільства виникнення кризи перехідного періоду, що викликана наслідками істотної деформації соціальних інститутів. Уже зараз можна стверджувати, що з огляду на різні обставини (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру) органи правопорядку активно реагують на формально колабораційну поведінку, що сприймається як сумнівна з позиції її здатності заподіювати шкоду державі.

Станом на сьогодні ст. 111-1 КК має понадрічний досвід застосування, поступово формується судова практика за фактами вчинення колабораційної діяльності. З'являються перші вироки, аналіз яких дає змогу зрозуміти, наскільки загалом виправданими були зміни, внесені до кримінального закону. Отже, викладену вище тезу про те, що через виявлений законодавчий максималізм норма про колабораційну діяльність не завжди застосовується адекватно до рівня кримінального правопорушення, можна проілюструвати на таких красномовних прикладах.

В одній зі справ встановлено, що з метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блок-посту для безперешкодного потрапляння до місця роботи засуджений домовився передавати окупантам матеріальні ресурси. При перетині блок-посту він добровільно передавав *воду та цигарки*, яких потребували представники держави-агресора. Дії такої особи оцінені згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК за ознаками колабораційної діяльності у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора³.

В іншій справі громадянин України був засуджений за вчинення колабораційної діяльності у виді добровільного зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ч. 2 ст. 111-1 КК). За обставинами справи він, перебуваючи на окупованій території, обійняв посаду диспетчера сектору цивільної оборони та надзвичайних ситуацій, виконуючи функції з приймання заяв від громадян щодо розмінування території домоволодінь та передачі інформації щодо замінувань⁴.

«Колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України», – категорично і разом з тим цілком резонно наголошується у пояснювальні записці до розгляданого законопроекту. Огляд лише окремих кримінальних справ покаже наскільки поки далекими від реальності виявилися ці задуми. Навряд чи в зазначених кейсах можна простежити прояв підриву національної безпеки.

По-друге. Та чи інша сфера співпраці з державою-агресором мала б утворювати основний критерій, за яким диференціюється кримінальна

³ Вирок Буринського районного суду Сумської області від 21.12.2022, справа № 574/369/22 [Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт]. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/107991214 (дата звернення: 08.04.2023).

⁴ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпра від 31.03.2023, справа № 202/5640/23 [Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт]. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/109927033 (дата звернення: 08.04.2023).

відповідальність за колабораційну діяльність. Адже йдеться про її здатність заподіювати шкоду певному додатковому об'єкту разом з національною безпекою України⁵.

Попри це аналіз відповідної кримінально-правової норми показує хаотичність та безсистемність у визначенні підстав відповідальності, які містить ст. 111-1 КК. Колабораційна діяльність в одній і тій самій сфері може передбачати абсолютно різний обсяг відповідальності. Як приклад – колабораційна діяльність в інформаційній сфері утворює підставу відповідальності згідно з ч. 1 ст. 111-1 КК (кримінальний проступок) та водночас відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК (особливо тяжкий злочин). З цього випливає висновок, що розробники проекту закону про запровадження колабораційної діяльності підійшли вкрай довільно до визначення сфер співпраці з державою-окупантом, не врахували значущість кожної з таких сфер, не використали їх як базовий критерій для упорядкування підстав кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

3. Пояснюючи доцільність ухвалення змін до КК у частині запровадження самостійної підстави відповідальності за колабораційну діяльність, ініціатори цих змін фактично визначають основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення колабораційної діяльності, яким є національні інтереси України. Безпосередня загроза цим інтересам зумовлює настання кримінальної відповідальності, оскільки йдеться про вчинення дій, які підривають національну безпеку. Такий підхід мав би знайти відповідне (адекватне) відбиття у конструюванні санкцій. Адже специфіка усіх посягань на національну безпеку полягає в тому, що основними покараннями, які встановлюються за їх вчинення є обмеження волі (виняток) та позбавлення волі на певний строк (правило). Аналіз норм, які містить розділ I Особливої частини КК, демонструє, що всі правопорушення відповідної категорії (крім лише окремих форм колабораційної діяльності, передбачених чч. 1 – 4 ст. 111-1 КК) тягнуть саме ці покарання – натомість інших менш м'яких покарань не передбачається за їх вчинення. Загальна позиція законодавця з цього приводу є слушною з огляду на специфіку родового об'єкта кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Отже, санкції за вчинення окремих видів колабораційної діяльності порушують їх загальний порядок побудови в межах однорідної групи кримінально-правових заборон, передбачаючи такі основні покарання, які є не характерними для посягань на національну безпеку.

Прагматичний аналіз змін до КК у частині запровадження відповідальності за колабораційну діяльність, здійснений з акцентом на утилітаристському підході, показав первинно закладені недоліки (на рівні пояснення доцільності ухвалення відповідного законопроекту) та ставить під сумнів те, що відповідна кримінально-правова норма може служити ефективним засобом для досягнення поставлених парламентарями цілей.

⁵ Письменський, Є.О. (2022). Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. [Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути]. Харків. С. 57.